

ROZWÓJ REGIONALNY POLSKI WSCHODNIEJ NA PROGU NOWEJ PERSPEKTYWY FINANSOWEJ UNII EUROPEJSKIEJ 2014-2020

Streszczenie

Rozwiązanie problemów w zakresie spójności: przestrzennej, gospodarczej, społecznej jest jednym z priorytetów polityki Unii Europejskiej. Wzmoczonego zainteresowania i wsparcia finansowego wymaga zwłaszcza obszar Polski Wschodniej – makroregion, który składa się z pięciu województw zaliczanych do tzw. regionów peryferyjnych Unii Europejskiej, przez co zajmuje gorszą pozycję konkurencyjną niż zachodnia część Polski. Wraz z wstąpieniem Polski do Unii Europejskiej powstała możliwość stworzenia instrumentów finansowych, mających zredukować lukę rozwojową.

Kończąca się perspektywa finansowa 2007-2013 i plany na kolejny okres finansowania z Unii Europejskiej (2014-2020) wymagają podsumowania i oceny. W artykule poddano analizie kierunki finansowania, efekty w zakresie niwelacji luki rozwojowej oraz dalszą politykę względem regionów peryferyjnych i przygranicznych, szczególnie na poziomie krajowym i regionalnym. Ponadto, poruszył kwestie nowych obszarów problemowych, jakie dostrzeżono w trakcie m.in. formułowania strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej. Autor podjął się również próby oceny oraz wskazania obszarów, których wsparcie mogłoby przyczynić się do wzmocnienia pozycji konkurencyjnej regionów Polski Wschodniej.

Słowa kluczowe: Unia Europejska, Polska Wschodnia, luka rozwojowa, polityka regionalna

Regional Development of Eastern Poland on Threshold of New EU Financial Perspective 2014-2020

Summary

Solving the problems of spatial, economic and social cohesion is one of the European Union's priorities. The area of Eastern Poland – a macro-region composed of five provinces – is in particular need of financial support since it belongs to the so-called peripheral regions of EU, which weakens their competitive position. Accession to the European Union has provided Poland with the opportunity to create financial instruments that can help to narrow the development gap.

With the end of the 2007-2013 financial perspective, and in view of the next EU funding period 2014-2020, reflection and evaluation seem highly desirable. In his paper, the author analyses the trends of financing, the effects of leveling the gap, and further policy on peripheral regions and border areas, particularly at the national and regional level. In addition, questions are raised about new problem areas noticed in the course of drafting the strategy for socio-economic development of Eastern Poland. The author also attempts to assess and identify areas where further support could contribute to the strengthening of the competitive position of the regions located in Eastern Poland.

Key words: European Union, Eastern Poland, development gap, regional policy

Wstęp

Cztery z pięciu województw znajdujących się na obszarze tzw. Polski Wschodniej¹ to tereny peryferyjne. Takie położenie ma przede wszystkim wiele wad, które wyrażnie wpływają na potencjał rozwojowy, a dodatkowo uniemożliwiają konkutowanie ze znacznie lepiej ulokowanymi regionami.

Liczne problemy Polski Wschodniej wymagały pomocy finansowej. Przez wiele lat² była ona ukierunkowana w stronę niewłaściwych sektorów. Wielkość wsparcia również była zbyt mała, aby mogła zaistnieć realna poprawa. Dopiero zmiana polityki zagranicznej Polski i większa integracja z Europą Zachodnią umożliwiła pozyskanie środków finansowych, niezbędnych do uruchomienia „uśpionego” kapitału³. Luka rozwojowa, powstała podczas funkcjonowania Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, może zostać wyeliminowana.

Niniejszy artykuł poświęcono perspektywom rozwojowym Polski Wschodniej w kolejnym okresie finansowania z Unii Europejskiej (2014-2020). W tekście poruszono kwestie nowych obszarów problemowych, jakie dostrzeżono w trakcie m.in. formułowania strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej. Dokonując analizy społeczno-gospodarczej Polski Wschodniej, jak również porównań w zakresie delimitacji środków w perspektywie finansowej 2007-2013 przyjęto następującą hipotezę: obecny sposób podziału funduszy unijnych jest nieadekwatny w stosunku do głównych celów Unii Europejskiej, czyli m.in. spójności, i prowadzi do dalszej marginalizacji obszarów, takich jak Polska Wschodnia.

Celem opracowania jest wskazanie wybranych, kluczowych obszarów decydujących o pozycji rozwojowej Polski Wschodniej. Podjęto także próbę oceny efektów dotychczasowej pomocy w ramach projektów realizowanych z dofinansowaniem Unii Europejskiej oraz wskazania obszarów, które wymagają dalszego wsparcia.

W trakcie prac posiłowano się materiałami źródłowymi serwisów rządowych i samorządowych, a także opracowaniami literaturowymi z zakresu wydatkowania i pozyskiwania funduszy europejskich. Dane statystyczne zaczerpnięto z opracowań władz wojewódzkich i w przeważającej większości pochodzą one z zasobów Głównego Urzędu Statystycznego. Poza tym, w trakcie systematyzacji materiałów przeprowadzono wiele rozmów z praktykami w zakresie polityki regionalnej i realizacji projektów z dofinansowaniem Unii Europejskiej, co przełożyło się na poziom wiedzy autora niniejszego opracowania i pozwoliło na wyciągnięcie wniosków i przygotowanie oceny dotychczasowej polityki władz krajowych w zakresie redystrybucji środków europejskich.

¹ Więcej na temat pojęcia i jego znaczenia napisano w kolejnym fragmencie tekstu.

² Mowa tutaj o okresie PRL-u, Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (1952 -1989).

³ Przede wszystkim chodzi o kapitał intelektualny, ludzki, który nie jest optymalnie wykorzystany w regionach wschodnich.

Polska Wschodnia – wprowadzenie

Polska Wschodnia to obszar wytyczony i tak nazwany w momencie formowania się programów operacyjnych. Województwa, wchodzące w jego zakres terytorialny, zostały dobrane przede wszystkim według kryterium dochodowego, które determinuje m.in. ich zapóźnienie rozwojowe w stosunku do regionów znajdujących się w zachodniej części Polski. Obejmuje pięć województw: warmińsko-mazurskie, podlaskie, lubelskie, podkarpackie i świętokrzyskie. Cztery pierwsze to obszary graniczne nie tylko Polski, ale i Unii Europejskiej.

Przyczyny zróżnicowania rozwojowego regionów sięgają końca XVIII wieku i rozbiorów Polski. Okres podziału czy odmiennych polityk zaborców względem poszczególnych obszarów rozpoczął powstawanie dysfunkcji. Problemy z nierównomiernym rozwojem stały się widoczne zaraz po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku⁴. Różnice rozwojowe były tak znaczące, że rozpoczęto prace nad planem naprawczym (tzw. *Plan Piętnastoletni*⁵), który pozwoliłby je zmniejszyć. Niestety, najpierw druga wojna światowa, a następnie niewłaściwe planowanie w czasach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej spowodowały, że dysproporcje narastały.

Polityka polskich władz w okresie transformacji systemowej końca XX wieku opierała się przede wszystkim na chęci urynkowania gospodarki. Proces ten znacznie łatwiej było przeprowadzić na obszarach uprzemysłowionych, gdzie od wielu lat istniał sektor prywatny, a nawet odgrywał stosunkowo dużą rolę w porównaniu z przedsiębiorstwami państwowymi. Z kolei, na wschód od Wisły dane (głównie rolnicze) województwa w tym przełomowym momencie szczególnie odczuły transformację. Niedostateczna infrastruktura, nierozwijana praktycznie od drugiej wojny światowej, dodatkowo pogłębiła peryferyjność tej części kraju⁶.

Kolejne rządy rozwijały przede wszystkim tereny zachodniej i południowej Polski, łącząc duże ośrodki miejskie siecią kolejową i drogową. Restrukturyzacja gospodarki pomijała Wschód, co obecnie jest również widoczne na mapach przekrojowych prezentujących ten obszar⁷.

⁴ *Problematyka geopolityczna ziem polskich*, P. Eberhardt (red.), „Prace Geograficzne nr 218”, Polska Akademia Nauk, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyńskiego, Warszawa 2008, s. 32-34.

⁵ Plan został stworzony przez E. Kwiatkowskiego, ówczesnego ministra skarbu, który zakładał m.in. niwelowanie różnic między obszarami Polski. Wybuch drugiej wojny światowej uniemożliwił jego realizację.

⁶ B. Woś, *Rozwój regionów i polityka regionalna w Unii Europejskiej oraz w Polsce*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2005, s. 85-86.

⁷ Kolejni parlamentarzyści skupiali się na rozwoju połączeń stolicy ze swoimi, rodzimymi ośrodkami miejskimi. Stosunkowo niewielka liczba ludności zamieszkującej Polskę Wschodnią powodowała, że infrastruktura drogowa i kolejowa nie miała politycznego wsparcia. W konsekwencji, regiony te zostały oderwane od centrum państwa i zmarginalizowane.

Polska Wschodnia w Unii Europejskiej – perspektywa finansowa 2007-2013 i jej dalsze kierunki

Gospodarka makroregionu Polski Wschodniej (PW) borykała się z problemami zintegrowanymi oraz strukturalnymi, które po akcesji Polski w maju 2004 roku miały stać się także problemami Unii Europejskiej. Konsekwencją było stworzenie w perspektywie finansowej 2007-2013 specjalnego instrumentu, który miał przy pomocy dodatkowych środków finansowych wzmocnić potencjał tego obszaru. W ramach Programu Operacyjnego Rozwój Polski Wschodniej (PO RPW) finansowano m.in. rozwój uczelni, wspierano innowacyjne przedsięwzięcia, rozwijano transport miejski itd. Ustanowienie konwergencji jednym z głównych priorytetów polityk Unii Europejskiej umożliwiło utworzenie dodatkowego instrumentu dla przedmiotowego obszaru. Łącznie w latach 2007-2013 na PO RPW przeznaczono około 2,4 mld euro. Nie jest to oczywiście kwota tak wysoka, jak np. Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko⁸, jednak wystarczająca na wsparcie wybranych działań o szczególnie istotnym charakterze, które mogą przyczynić się do rozwoju tych regionów.

Podstawą alokacji środków między regionami NUTS 2 i NUTS 3, w ramach NPR 2004-2006⁹ oraz NSRO 2007-2013¹⁰, były: liczba ludności, PKB *per capita* oraz bezrobocie (proporcje odpowiednio: 80/10/10)¹¹. W efekcie, taki system realnie nie wspomagał „biedniejszych”. W unijnej Nomenklaturze Jednostek Statystycznych¹² Polskie Regiony funkcjonują w ramach kategorii NUTS 2.

Obszar Polski Wschodniej został wyznaczony przede wszystkim ze względu na poziom dochodów ludności oraz ogólne zacofanie społeczno-gospodarcze. Polska Wschodnia to pięć najbiedniejszych regionów we Wspólnocie (na podstawie PKB *per capita*). Województwa tworzą zwarty przestrzennie obszar, stanowiący 31,6% powierzchni Polski, na którym mieszka niecałe 21% (około 8 mln osób) mieszkańców kraju, tworzących około 16% produktu krajowego brutto¹³. Podstawowym problemem tego makroregionu jest bardzo niski poziom spójności: gospodarczej, społecznej i terytorialnej.

Środki unijne przyczyniły się do poprawy wizerunku Polski Wschodniej. Zostały rozdysponowane w ramach projektów, które miały strategiczne znaczenie dla po-

⁸ PO RPW to około 3,6% wszystkich środków, natomiast PO IiŚ to 35,7% ogólnej puli środków w ramach Programów Operacyjnych.

⁹ *Narodowy Plan Rozwoju 2004-2006 przyjęty przez Radę Ministrów dnia 14 stycznia 2003 roku*, Warszawa 2003.

¹⁰ *Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007.

¹¹ Ibidem, s. 155.

¹² W krajach Unii Europejskiej obowiązuje jednolity, pięciopoziomowy schemat podziału terytorialnego kraju – NUTS (ang. *The Nomenclature of Territorial Units for Statistics*) dla potrzeb statystyk regionalnych i międzynarodowych.

2 (województwa), czterdzieści pięć NUTS 3 z czego osiemnaście posiada położenie przygraniczne, trzysta siedemdziesiąt trzy NUTS 4 i dwa tysiące czterysta osiemdziesiąt dziewięć NUTS 5. Dwie ostatnie kategorie to polskie powiaty i gminy.

¹³ *Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020*, Warszawa 2008.

prawy jakości życia mieszkańców tych obszarów. Mimo względnej poprawy wskaźników, nie zaobserwowano wyraźnego wzrostu konkurencyjności. Priorytet nowej perspektywy finansowej Unii Europejskiej i aktualizacja strategii rozwoju Polski Wschodniej mają to zmienić.

Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do 2020 roku a nowa perspektywa finansowa 2014-2020

W latach 2007-2013(2015)¹⁴ województwa Polski Wschodniej otrzymały w ramach regionalnych programów operacyjnych 4,69 mld euro¹⁵, natomiast w dedykowanym PO RPW 2,38 mld euro¹⁶ (nie uwzględniając wkładu krajowego). Tylko z tych dwóch kategorii łącznie otrzymały 10,5 % wszystkich środków na tę perspektywę finansową. Nową perspektywę ma charakteryzować nie mniejszy udział regionów Polski Wschodniej w partycypacji ze środków Unii Europejskiej.

Na progu nowej perspektywy zidentyfikowano kluczowe problemy, które ujęto w następujących kategoriach, tj.: niska wydajność pracy; niedostateczne wykorzystanie zasobów pracy; bardzo wysokie wykorzystanie zasobów pracy w sektorze rolniczym, cechują się niską wydajnością; gorsze wyposażenie w potencjał technologiczny i innowacyjny (niż w pozostałej części kraju); gorsza jakość zasobów pracy; słabiej rozwinięta infrastruktura (m.in. niska jakość dróg oraz ich niewielka ilość)¹⁷.

Wskazane elementy stały się podstawą do dalszej analizy. W jej wyniku wytyczono szanse rozwojowe, które stanowią kierunek, w jakim będą realizowane działania mające na celu rozwój regionów Polski Wschodniej. Są to: podnoszenie poziomu innowacyjności, bazujące na ugruntowanych specjalizacjach gospodarczych (przy wsparciu sektora nauki i prywatnego); aktywizacja zasobów pracy i poprawa jakości kapitału ludzkiego; zbudowanie intensywnych powiązań społeczno-gospodarczych z lepiej rozwiniętym otoczeniem (dodatkowo: zintegrowana infrastruktura powiązań komunikacyjnych). Elementy te można zapisać jako schemat oparty na trzech czynnikach, a mianowicie: innowacyjności, zasobach pracy i nowoczesnej infrastrukturze¹⁸.

¹⁴ Zgodnie z zasadą „n+2”, projekty rozpoczęte do końca 2013 roku można realizować do końca 2015 roku, stąd również przyjęty i opisywany okres 2014-2020, a nie 2018.

¹⁵ *Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007.

¹⁶ *Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej*, dokument elektroniczny, tryb dostępu: [<https://www.polskawschodnia.gov.pl/WstepDoFunduszyEuropejskich/Strony/program.aspx>, data wejścia: 19.04.2013].

¹⁷ Projekt zaktualizowanej *Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020*, wersja z dnia 5 kwietnia 2013 roku (uwzględniająca wnioski z przeprowadzonej oceny *ex ante*), dokument elektroniczny, tryb dostępu: [http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Polityka_regionalna/Strategia_rozwoju_polski_wschodniej_do_2020/Dokumenty/Documents/SPW_www_9_04_13.pdf, data wejścia: 12.04.2013].

¹⁸ Projekt zaktualizowanej *Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020*, wersja z dnia 5 kwietnia 2013 roku (uwzględniająca wnioski z przeprowadzonej oceny *ex*

Tabela 1. Alokacja środków między wybrane województwa z EFRR i EFS na lata 2007-2013 i 2014-2020

Województwo	Perspektywa finansowa 2007-2013 (w mln euro) ¹⁹	Perspektywa finansowa 2014-2020 (w mln euro) ²⁰	Różnica (w mln euro)
podlaskie	826	974	+148
lubelskie	1 637	1 832	+195
świętokrzyskie	969	998	+29
podkarpackie	1 394	1 744	+350
warmińsko-mazurskie	1 542	1 124	-418
mazowieckie	3 033	1 659	-1 374
zachodniopomorskie	1 223	1 204	-19
pomorskie	1 316	1 480	+164
dolnośląskie	1 561	1 639	+78
łódzkie	1 282	1 764	+482

Źródło: opracowanie własne; źródła danych w przypisach.

W trakcie prac nad nowym podziałem środków na lata 2014-2020 Ministerstwo Rozwoju Regionalnego zastosowało metodologię berlińską, która uwzględnia przede wszystkim: liczbę ludności, wysokość PKB, współczynnik względnej zamożności siły nabywczej oraz liczbę bezrobotnych (różnicę pomiędzy teoretycznym a faktycznym stanem bezrobocia)²¹.

Powyższa tabela (tabela 1.) przedstawia, że w nowej perspektywie finansowej, oprócz województwa warmińsko-mazurskiego, wszystkie regiony Polski Wschodniej otrzymają wyższe finansowanie. Świadczy to o dostrzeżeniu problemów tej części kraju.

Od momentu włączenia Polski do struktur Unii Europejskiej podstawowe wskaźniki, służące określaniu zmian poziomu rozwoju gospodarczego województw, rosną. Niestety, główne założenie – redukcja luki rozwojowej między zamożnymi a biednymi regionami Polski – nie zostało spełnione. Od 2004 roku różnica PKB *per capita* województw Polski Wschodniej w stosunku do PKB *per capita* Polski (średniej ze wszystkich województw) stale rośnie. Do 2010 roku (6 lat Polski w Unii Europejskiej) dystans ten powiększył się, w najmniejszym stopniu dotyczyło to województwa świętokrzyskiego – 1,4%, a najsilniej w przypadku województwa warmińsko-mazurskiego – aż 3,7%. W tym czasie w województwie mazowieckim odnoto-

ante), dokument elektroniczny, tryb dostępu: [http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Polityka_regionalna/Strategia_rozwoju_polski_wschodniej_do_2020/Dokumenty/Documents/SPW_www_9_04_13.pdf, data wejścia: 12.04.2013].

¹⁹ *Bilans otwarcia programów operacyjnych realizowanych w latach 2007-2013*, Departament Koordynacji Programów Regionalnych, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2008, s. 18.

²⁰ *Podstrona internetowa Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podlaskiego*, dokument elektroniczny, tryb dostępu: [http://konwent.podlaskie.eu/wstepna-propozycja-mrr-dotyczaca-podzialu-srodkow-w-przyszej-perspektywie-finansowej-ue/, data wejścia: 19.04.2013].

²¹ Ibidem.

wano 9% wzrostu ponad średnią, w województwie dolnośląskim 11,4%, a w województwie łódzkim 0,2%. Poza tym, udział PKB generowanego przez regiony Polski Wschodniej w PKB całego kraju spadł odpowiednio o: 0,2% dla lubelskiego i warmińsko-mazurskiego, a o 0,1% dla świętokrzyskiego i podkarpackiego. Jedynie w województwie podlaskim nie zaobserwowano zmniejszenia się udziału, który w tym okresie wynosił zaledwie 2,3% PKB Polski²². W 2010 roku różnica między PKB *per capita* województwa o najwyższym poziomie wskaźnika – mazowieckiego, w porównaniu z województwem, które odnotowało najniższy poziom wskaźnika, lubelskim – wyniosła 2,38²³. Oznacza to, że statystycznie mieszkańiec Mazowsza wytworzył prawie 2,5 razy więcej dóbr i usług niż mieszkaniec Lubelszczyzny. Te dysproporcje nadal występują między Polską Wschodnią a resztą kraju.

Wniosek jest następujący: do końca 2012 roku nie zrealizowano podstawowego założenia, jakim była redukcja luki rozwojowej między Wschodnią i Zachodnią Polską. Prawdopodobną przyczyną było niewłaściwe ukierunkowanie polityk i pomocy, co ma zostać skorygowane w perspektywie finansowej 2014-2020. Jednak Polska Wschodnia ma atuty, np.: przygraniczne położenie w stosunku do chłonnych i rozwojowych rynków państw wschodnich, turystyczne walory niepowtarzalne w skali kraju, a nawet Unii Europejskiej, które należy rozwijać.

Zakończenie

Polska Wschodnia w XXI wieku stała się obszarem szczególnego zainteresowania polityki regionalnej²⁴. W krajach Unii Europejskiej odgrywa ona kluczową rolę w ramach realizowanej polityki strukturalnej. W Polsce, wbrew pozytywnym deklaracjom dotyczącym decentralizacji środków, system ich podziału i alokacji, oparty przede wszystkim na liczbie ludności, nie jest adekwatny do potrzeb poszczególnych regionów. Tym samym uwydatnia się problem marginalizacji Polski Wschodniej, mimo tworzenia instrumentów bezpośrednio nastawionych na wsparcie tego obszaru. Umiejętnie wykorzystana przygraniczność tych obszarów może być zaletą, a nie wadą²⁵.

²² Produkt krajowy brutto i wartość dodana brutto według województw i podregionów w latach 2000-2010, dane Głównego Urzędu Statystycznego, dokument elektroniczny, tryb dostępu: [http://www.stat.gov.pl/gus/5840_13605_PLK_HTML.htm, data wejścia: 18.04.2013].

²³ *Rocznik Statystyczny Województw 2011*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa styczeń 2012, s. 154.

²⁴ Projekt zaktualizowanej *Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020*, wersja z dnia 5 kwietnia 2013 roku (uwzględniająca wnioski z przeprowadzonej oceny *ex ante*), dokument elektroniczny, tryb dostępu: [http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Polityka_regionalna/Strategia_rozwoju_polski_wschodniej_do_2020/Dokumenty/Documents/SPW_www_9_04_13.pdf, data wejścia: 12.04.2013].

²⁵ A. Maksimczuk, *Cross-border trade as a one of the important intensification factors of the border movement of people*, [in:] *Friendly Eastern Border. The case study of Podlaskie voivodship*, A. Maksimczuk, E. Kleszczewska, I.E. Wakuluk (eds.), LAP LAMBERT Academic Publishing, Saarbrücken 2012, s. 52-54.

Plany wprowadzenia w nowej perspektywie instrumentów skierowanych na rozwój „ośrodków wiodących” również budzą wiele obaw. Taka polityka wydaje się być skuteczna w sytuacji, gdy obszary znajdują się na podobnym poziomie rozwoju, tak więc sposób podziału środków, uwzględniający istniejące dysproporcje odgrywa niebagatelną rolę.

Polska Wschodnia ma szansę zredukować dystans w stosunku do obszarów lepiej rozwiniętych²⁶. Jednak należy skupić się na atutach regionalnych. Już w XVIII i XIX wieku (prace A. Smitha i D. Ricardo) dostrzeżono znaczenie specjalizacji. Rozwój ze znacznie niższego poziomu i w dziedzinach, które nie stanowią naturalnej przewagi, realnie uniemożliwia redukcję luki. Stąd należy rozpocząć pracę u podstaw i wspierać unikalność regionów.

Bibliografia

1. Maksimczuk A., *Cross-border trade as a one of the important intensification factors of the border movement of people*, [in:] *Friendly Eastern Border. The case study of Podlaskie voivodship*, A. Maksimczuk, E. Kleszczewska, I. E. Wakuluk (eds.), LAP LAMBERT Academic Publishing, Saarbrücken 2012.
2. *Mapa dotacji*, dokument elektroniczny, tryb dostępu: [<http://www.mapa.dotacji.gov.pl/>], data wejścia: 20.04.2013].
3. Mierosławska A., *Przestrzenne zróżnicowanie sytuacji ekonomicznej i społecznej podregionów przygranicznych*, [w:] *Regiony peryferyjne w perspektywie polityki strukturalnej Unii Europejskiej*, Bołtomiuk A. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2003.
4. *Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007.
5. *Narodowy Plan Rozwoju 2004-2006*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2003.
6. *Oficjalna strona Ministerstwa Rozwoju Regionalnego*, dokument elektroniczny, tryb dostępu: [http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/poziom_miedzynarodowy/euroregiony/strony/glowna.aspx], data wejścia: 15.04.2013].
7. *Oficjalna strona Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podlaskiego*, dokument elektroniczny, tryb dostępu: [<http://konwent.podlaskie.eu/wstepna-propozycja-mrr-dotyczaca-podzialu-srodkow-w-przyszlej-perspektywie-finansowej-ue/>], data wejścia: 19.04.2013].

²⁶ K. Waligóra, *Przedsiębiorstwo społeczne jako jedna z form realizacji celów ekonomii społecznej: szansa dla Polski Wschodniej*, [w:] *Ekonomia społeczna dla rozwoju społeczności lokalnych*, A. Ejsmont, J. Ruszewski (red.), Wydawnictwo PRYZMAT, Suwałki 2012, s. 145-163.

8. *Problematyka geopolityczna ziem polskich*, „Prace Geograficzne nr 218”, P. Eberhardt (red.), Polska Akademia Nauk, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyńskiego, Warszawa 2008.
9. *Produkt krajowy brutto i wartość dodana brutto według województw i podregionów w latach 2000-2010*, dane Głównego Urzędu Statystycznego, dokument elektroniczny, tryb dostępu: [http://www.stat.gov.pl/gus/5840_13605_PLK_HTML.htm, data wejścia: 18.04.2013].
10. *Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej*, dokument elektroniczny, tryb dostępu: [<https://www.polskawschodnia.gov.pl/WstepDoFunduszyEuropejskich/Strony/program.aspx>, data wejścia: 19.04.2013].
11. *Projekt zaktualizowanej Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020*, wersja z dnia 5 kwietnia 2013 roku (uwzględniająca wnioski z przeprowadzonej oceny *ex ante*), dokument elektroniczny, tryb dostępu: [http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Polityka_regionalna/Strategia_rozwoju_polski_wschodniej_do_2020/Dokumenty/Documents/SPW_www_9_04_13.pdf, data wejścia: 12.04.2013].
12. *Rocznik Statystyczny Województw 2011*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, styczeń 2012.
13. *Rozporządzenie (WE) nr 1059/2003 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 26 maja 2003 roku w sprawie ustalenia wspólnej klasyfikacji Jednostek Terytorialnych do Celów Statystycznych (NUTS)*, dokument elektroniczny, tryb dostępu: [<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:14:01:32003R1059:PL:PDF>, data wejścia: 17.04.2013].
14. *Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020*, Warszawa, 30 grudnia 2008.
15. Waligóra K., *Przedsiębiorstwo społeczne jako jedna z form realizacji celów ekonomii społecznej: szansa dla Polski Wschodniej*, [w:] *Ekonomia społeczna dla rozwoju społeczności lokalnych*, A. Ejsmont, J. Ruszewski (red.), Wydawnictwo PRYZMAT, Suwałki 2012.
16. Woś B., *Rozwój regionów i polityka regionalna w Unii Europejskiej oraz w Polsce*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2005.